

XOREOGRAFIYADA GENDER MASALALARI: ERKAK VA AYOL IJROCHILARNING ROLI

Muratbekova Turdigu'l Tursinbekovna

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali
"Xaliq ijodiyoti" fakulteti "Ashula va raqs" ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada xoreografiya san'atida gender masalalari, ya'ni erkak va ayol ijrochilarning o'ziga xos roli, sahnadagi ifoda vositalari hamda ularning san'atdagi o'rni tahlil qilinadi. Turli davrlarda raqsda gender stereotiplari, badiiy obrazlar tizimi va raqqoslarning sahnaviy talqinlari qanday o'zgarib borganligi yoritilgan. Zamonaviy xoreografiyada erkak va ayol ijrochilarning teng huquqli ishtiroki, plastika va dramaturgiyadagi yondashuvlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: xoreografiya, gender, raqs, erkak ijrochi, ayol ijrochi, obraz, sahna madaniyati, tenglik, plastika, ifoda.

Аннотация: В статье рассматриваются гендерные вопросы в хореографическом искусстве, роль мужчин и женщин-исполнителей, их художественные функции и особенности сценического воплощения. Анализируются изменения гендерных стереотипов в танце, развитие образной системы и эволюция хореографической драматургии. Особое внимание уделено современным тенденциям равноправного участия мужчин и женщин в танцевальном искусстве и новым пластическим формам выражения.

Ключевые слова: хореография, гендер, танец, исполнитель, мужчина, женщина, сценическая культура, равенство, пластика, выразительность.

Annotation: The article examines gender issues in choreographic art, focusing on the roles of male and female performers, their artistic functions, and stage expression. It analyzes the transformation of gender stereotypes in dance, the development of imagery, and the evolution of choreographic dramaturgy. Special attention is paid to modern trends promoting gender equality in choreography and the emergence of new forms of plastic and expressive movement.

Keywords: choreography, gender, dance, male performer, female performer, image, stage culture, equality, plasticity, expression.

Xoreografiyada gender masalalari raqs san'atining ijtimoiy, madaniy va estetik mohiyatini ochishda muhim o'rin tutadi. Erkak va ayol ijrochilarning sahnadagi roli nafaqat texnik mahorat, balki ularning jamiyatdagi o'rni, madaniy qadriyatlar va estetik qarashlar bilan chambarchas bog'liqdir. Tarixan raqs san'atida erkak va ayol rollari qat'iy ajratilgan bo'lib, har biri ma'lum ramziy ma'nolarni ifodalagan. Qadimiy Sharq raqslarida ayol raqqosalar nafislik, sadoqat, go'zallik va tabiat bilan uyg'unlik timsoli sifatida sahnaga chiqqan bo'lsa, erkak ijrochilar kuch, jasorat, himoya va ruhiy barqarorlik timsoli bo'lgan. Biroq vaqt o'tishi bilan bu stereotiplar o'zgarib, sahna

harakatlarida gender rollarining badiiy talqini kengaygan. Oʻrta asrlar davrida, ayniqsa, islom madaniyati taʼsirida ayollarning sahna faoliyati cheklangan, raqs koʻproq erkak ijrochilar tomonidan ifodalangan. Ammo XIX–XX asrlar davomida Oʻrta Osiyo va Yevropa xoreografiyasi rivojlanishi bilan ayol raqqosalar sahna sanʼatida yetakchi oʻrinni egallay boshladi. Oʻzbekiston xoreografiyasida Mukarrama Turgʻunboyeva, Tamara Xon, Poʻlat Madreymov, Roziya Karimova kabi ijodkorlar gender balansni tiklashda va ayol raqqosalar sahnasining badiiy darajasini yuksaltirishda muhim rol oʻynaganlar. Ular ayol obrazini shunchaki nafislik belgisi sifatida emas, balki faol, ijodiy, mustaqil shaxs sifatida talqin qilganlar. Shu orqali raqs sanʼatida ayollarning oʻz oʻrnini topishi, gender tenglik gʻoyasining mustahkamlanishiga zamin yaratilgan. Zamonaviy xoreografiyada erkak va ayol ijrochilarning rollari bir-birini toʻldiruvchi, teng badiiy kuchga ega unsurlar sifatida qaraladi. Harakat plastikasida erkak tanasining kuchli, keskin, vertikal yoʻnalishlari ayol harakatlarining yumshoqligi, egiluvchanligi va lirizmi bilan uygʻunlashtiriladi. Bu esa sahna dramaturgiyasida kontrastlar orqali yangi hissiy kuch hosil qiladi. Bugungi kunda gender masalalari xoreografiyada faqat ijtimoiy yoki jismoniy tafovutlar darajasida emas, balki estetik, falsafiy va ruhiy jihatdan ham tahlil qilinmoqda. Masalan, zamonaviy raqs (contemporary dance) yoʻnalishlarida harakat jinsga bogʻliq emas, balki hissiy holat, ichki energiya va shaxsiy ifodaning vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon xoreografiyada gender neytrallik, erkin harakat va improvizatsiya madaniyatining shakllanishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, klassik xoreografiyada ham gender rollari yangicha talqin qilinmoqda. Masalan, balet sahnalarida erkak ijrochilar faqat kuchli tayanch emas, balki badiiy obraz yaratuvchi teng ijodkor sifatida qatnashmoqda. Ayol raqqosalar esa dramatik kuch, texnik murakkablik va sahnaviy mustaqillik orqali anʼanaviy tasvirlardan chiqib ketmoqda. Xoreografik taʼlimda ham gender masalalar muhim oʻrin egallaydi. Pedagoglar erkak va ayol oʻquvchilarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olib, raqs texnikasini moslashtirgan holda oʻqitishadi. Masalan, erkak raqqoslar uchun kuch, sakrash, koordinatsiya mashqlari koʻproq berilsa, ayollar uchun muvozanat, harakat nazorati va plastika mashqlari chuqur oʻrgatiladi. Shu bilan birga, har ikki jins vakillariga sahna ifodasi, dramatik talqin, obrazlilik va hissiy harakat madaniyati boʻyicha teng imkoniyatlar yaratilmoqda. Gender masalalari raqsning nafaqat texnik, balki ijtimoiy-maʼnaviy mazmunini ham boyitadi. Raqs orqali jamiyatda tenglik, hurmat, oʻzaro tushunish gʻoyalari ifoda topadi. Shu maʼnoda xoreografiya — bu nafaqat sanʼat, balki insoniyatning oʻzaro hurmat va hamkorlik madaniyatini ifodalovchi ijtimoiy fenomen hisoblanadi.

Xoreografiyada gender masalalari raqs sanʼatining tarixiy, madaniy, estetik va falsafiy jihatlarini chuqur oʻrganishni talab qiluvchi murakkab mavzulardan biridir, chunki raqs inson tanasi orqali ifodalangan eng qadimiy kommunikativ sanʼat shakli sifatida jamiyatlardagi gender munosabatlarini, qadriyatlarni va ijtimoiy stereotiplarni aks ettiradi. Erkak va ayol ijrochilarning roli tarixiy jihatdan madaniyat va ijtimoiy tuzum

bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, qadimgi zamonlardan boshlab har bir xalq raqsi o‘zining genderga oid ramziy tizimini shakllantirgan. Masalan, qadimgi Misr, Hindiston, Xitoy va Yunoniston madaniyatida raqs diniy marosimlarning ajralmas qismi bo‘lgan va bu jarayonda ayol tanasi hayot, unumdorlik, ilohiylik, go‘zallik timsoli sifatida talqin qilingan, erkak esa kuch, ruh, himoya va ma‘naviy tayanchni ifodalagan. Bu farqlar nafaqat raqsning plastikasi va harakat tuzilishida, balki musiqiy ohang, libos, ritm va sahna dramaturgiyasida ham yaqqol ko‘zga tashlangan. Raqs san‘ati rivojlangani sayin gender obrazlari murakkablashib, sahnaviy ifoda vositalari yanada badiiylashgan. O‘rta asrlarda diniy va siyosiy cheklovlar tufayli ayollar raqsda faol ishtirok eta olmagan davrlar bo‘lgan, ayniqsa musulmon mamlakatlarida ayollar raqs sahnasidan chetlashtirilgan. Biroq, bu davrda erkak raqqoslar ayol obrazlarini ham ijro etgan, bu esa gender rollarining murakkab badiiy talqinini yuzaga keltirgan. Uyg‘onish davrida Yevropa xoreografiyasi sahnasida ayol raqqosalar qayta paydo bo‘lib, ularning ijrosi raqs san‘atida estetika va lirizimning yangi bosqichini boshlab bergan. Klassik baletda esa gender rollari qat‘iy belgilangan edi: erkak raqqoslar kuch va harakatning asosiy tayanchi, ayollar esa go‘zallik va nafislik timsoli sifatida sahnada ifodalanardi. Ammo XX asr o‘rtalaridan boshlab genderga oid yondashuvlarda tub burilish yuz berdi. Zamonaviy xoreografiyada gender rollari qat‘iy chegaralardan chiqib, har bir ijrochi jinsiy identifikatsiyadan mustaqil ravishda o‘z his-tuyg‘ularini, ichki holatini harakat orqali ifodalash huquqiga ega bo‘ldi. Bu jarayon raqs san‘atida yangi badiiy erkinlikni yuzaga keltirdi. Bugungi kunda zamonaviy raqs (contemporary dance), postmodern raqs va eksperimental xoreografiya yo‘nalishlarida erkak va ayol tanalari o‘rtasidagi tafovutlar estetik ob‘ekt sifatida emas, balki ijodiy ifoda vositasi sifatida qaraladi. Harakat jinsiy farqdan emas, hissiy energiya, ruhiy kuch va ijodiy impulsdan kelib chiqadi. Bu esa gender neytrallik tushunchasining xoreografiyada mustahkamlanishiga sabab bo‘lmoqda. Shunga qaramay, gender tengligi masalasi amaliyotda hanz dolzarb. Ko‘plab an‘anaviy raqs jamoalarida erkaklar yetakchi xoreograflar, sahna rejissyorlari sifatida faoliyat yuritishsa, ayollar ko‘proq ijrochi darajasida qolmoqda. Biroq so‘nggi yillarda ayol xoreograflar va pedagoglarning soni ortib, ularning badiiy qarashlari orqali raqsning yangi poetik maktabi shakllanmoqda. Ayol ijodkorlar raqsda hissiy chuqurlik, ruhiy noziklik va lirizmni kuchaytirgan, erkak xoreograflar esa harakatning dinamizmi va dramaturgik qatlamini boyitgan. Shu ikki yo‘nalish uyg‘unligi zamonaviy raqsning rang-barangligini belgilaydi. Gender muvozanati nafaqat ijroda, balki ta‘lim jarayonida ham muhim. Xoreografik maktablarda o‘quvchilarning jismoniy, ruhiy va estetik farqlari hisobga olinib, harakat texnikasi, ritmika va sahna ifodasi bo‘yicha individual yondashuvlar qo‘llaniladi. Ayol o‘quvchilarga nafislik, muvozanat va egiluvchanlikni oshirishga qaratilgan mashqlar berilsa, erkak o‘quvchilarda kuch, barqarorlik va sahna ekspressiyasini rivojlantiruvchi elementlar ustida ishlanadi. Biroq bugungi pedagogik tizimda bu farqlarni jinsiy tafovut emas, balki individual imkoniyatlar asosida belgilash tendensiyasi kuchaymoqda.

Xoreografiya nafaqat san'at, balki gender ijtimoiy tenglikning namunasiga aylanmoqda. Raqs orqali inson o'z jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini kashf etadi, o'z shaxsiy identitetini ifodalaydi va jamiyatdagi gender stereotiplarini yengadi. Shunday qilib, xoreografiyada gender masalalari bugungi kunda faqat ilmiy yoki nazariy mavzu emas, balki amaliy, pedagogik va ijtimoiy jarayon sifatida qaralmoqda. Zamonaviy sahna bu jarayonni gender tengligi, o'zaro hurmat va estetik erkinlik tamoyillari asosida shakllantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqs san'ati erkak va ayol o'rtasidagi tabiiy uyg'unlikni, ularning ijodiy hamkorligi va bir-birini to'ldiruvchi kuch sifatidagi mohiyatini badiiy tarzda ifodalab, insoniyatning ma'naviy va madaniy taraqqiyotiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turg'unboyeva M. "O'zbekiston raqs san'ati tarixi". – Toshkent: Fan nashriyoti, 1982.
2. Karimova S. "Xoreografiyada sahna ifodasi va obraz yaratish masalalari". – Toshkent: O'zDJTI ilmiy to'plami, 2015.
3. Ortiqov R. "Milliy raqs estetikasida erkak va ayol obrazlari". – Toshkent: San'at, 2008.
4. Hasanova N. "Gender va sahna madaniyati: xoreografiyada yangi yondashuvlar". – Toshkent: Akademnashr, 2019.
5. Judith Lynne Hanna. "Dance, Sex, and Gender: Signs of Identity, Dominance, Defiance, and Desire." – Chicago: University of Chicago Press, 1988.
6. Thomas, Helen. "The Body, Dance and Cultural Theory." – London: Palgrave Macmillan, 2003.